

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)

Isa Habibeyli (Ozarbayjon)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Vahit Turk (Turkiya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Nazef Shahrani (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Muhammadjon Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkiya)

Qosimjon Sodiqov

Zulxumor Xolmanova

Mustafa O'ner (Turkiya)

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Kimura Satoru (Yaponiya)

Imran Ay (Turkiya)

Aftondil Erkinov

Nadir Mamadli (Ozarbayjon)

Rashid Zohidov

Otabek Jo'raboyev

Bulent Bayram (Turkiya)

Qo'ldosh Pardayev

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

Oysara Madaliyeva

Hilola Nazirova

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Aftondil Erkinov**

Qo'lyozma bayozlarga oid ayrim mulohazalar 4

Zilola Amonova, Azizbek BoqiyevSaif Zafari Buxoriyning "Durrul majolis" asarida
Odami (a.s) talqini 28**Sohiba Nadirimova**To'ramurod to'ra Sayyid Muhammadxon o'g'li
hayot yo'li va ijodiy merosi 42**Akrom Malikov**XX asr matnshunosligida Navoiy asarlari tadqiqi:
Hamid Sulaymonov hamda Porso Shamsiyev
tajribasi 60**ADABIYOTSHUNOSLIK****Dilnavoz Yusupova, Umedullo Mahmudov**

Sharq mumtoz adabiyotida faxriya 89

Айнур ИбрагимоваКероглу – азербайджанский народный
героический эпос 103**LINGVISTIKA****Qosimjon Sodiqov**Qoraxoniylar davri asarlarida ishlatilgan
tilshunoslik atamalari 117**G'aybulla Boboyorov**Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ati-t-
turk" asaridagi ayrim so'zlarning o'zbek
shevalarida saqlanishi ("b" undoshi
bilan boshlanuvchi so'zlar o'rnigida) 136

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhliev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulkhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bulent Bayram (Turkey)

Kuldosh Pardaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madaliev

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOLOGY****Aftandil Erkinov**

Some comments on manuscript bayoz 4

Zilola Amonova, Azizbek BoqiyevThe interpretation of Adam (a.s) in the work
"Durrul majolis" by Saif Zafari Bukhary 28**Sohiba Nadirimova**Life path and creative heritage of Sayyid
Muhammad Khan son of Toramurad 42**Akrom Malikov**The study of Alisher Navoy's works textual
criticism of the 20th century: the experience
of Hamid Sulaymonov and Porso Shamsiev 60**LITERATURE****Dilnavoz Yusupova, Umedullo Mahmudov**

Faxriya (Self-Praise) in Eastern Classical Literature 89

Aynur Ibrohimova

Koroglu – Azerbaijan Folk Heroic Epos 103

LINGUISTICS**Qosimjon Sodiqov**Linguistic terms used in works of the Karakhanid
era 117**Gaybulla Babayarov**Preservation of some words in Uzbek dialects
in Mahmud Kashgari's work "Dīwān Lughāt al-Turk"
(in the example of words beginning
with the consonant "b") 136

Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'ati-t-turk” asaridagi ayrim so'zlarning o'zbek shevalarida saqlanishi

(“b” undoshi bilan boshlanuvchi so'zlar o'rnagida)

G'aybulla Boboyorov¹

Abstrakt

Maqolada Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'ati-t-turk” (Turkiy so'zlar devoni) asarida tilga olingan “b” undoshi bilan boshlanuvchi bir necha o'nlab so'zlarning o'zbek tili va shevalarida qay ko'rinishlarda saqlanib qolgani yuzasidan so'z yuritiladi. Ayniqsa, “Devon”da uchraydigan “b” undoshi bilan boshlanuvchi 70 ga yaqin so'z asarning o'zbekcha o'girmalarida yetarlicha ochiqlanmagani aytib o'tilib, ularning o'zbek adabiy tili va shevalarida eski turkcha bilan deyarli birday ko'rinishda saqlanganiga urg'u beriladi. Shuningdek, ayrim eski turkcha so'zlarning o'qilishi va ochiqlamalari bilan bog'liq tortishuvlarga aniqlik kiritish ko'zda tutiladi.

Ochqich so'zlar: *o'zbekcha, Mahmud Koshg'ariy, “b” undoshi, turkiy tillar, eski turkcha, tub turkiy so'zlar, sheva.*

Kirish

Bundan deyarli ming yil oldin – XI yuzyillikda qog'ozga tushirilgan va negizi eng eski chog'larga taqaluvchi minglab so'zlarni o'zida qamrab olgan Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'ati-t-turk” (Turkiy so'zlar devoni) asari ilk turkiy so'zlikdir. Bu so'zlik bugungi turkiy tillar o'tmishini yorituvchi o'xshashi yo'q yozma manba o'laroq izlanuvchilarni o'ziga tortib keladi. Buni keyingi yuz yilga yaqin vaqt kesimida “Devon”ning nemischa, Onado'li turkchasi, o'zbekcha, inglizcha, uyg'urcha, forsha, qozoqcha, ruscha, qirg'izcha, xitoycha kabi o'nlab tillarga birin-ketin o'girilib, chop etilishi bilan birga, asar bilan bog'liq yuzlab yirik izlanishlar, minglab maqolalar kun yuzini ko'rayotganining

¹ Boboyorov G'aybulla Bolliyevich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Milliy arxeologiya markazi.

E-mail: gaybullah@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3456-3410

Iqtibos uchun: Boboyorov, G. B. 2024. “Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'ati-t-turk” asaridagi ayrim so'zlarning o'zbek shevalarida saqlanishi (“b” undoshi bilan boshlanuvchi so'zlar o'rnagida)”. *Oltin bitiglar* 2: 136 – 158.

o'ziyoq ko'rsatib turibdi. Ayniqsa, 1950-yillardan bugungi kungacha "Devon"ning Onado'li turkchasi [Atalay 1941-1944; Erdi, Yurteser 2005; Ercilasun 2014], o'zbekcha [Муталлибов 1960-1963; Болтабоев, Исабеков 2016; Содиқов 2017], ruscha [Ауэзова 2005; Рустамов 2010] kabi bir necha o'girmalari chop etildi. Ushbu tillardagi nashrlarning har birida eski turkiy so'zlar bilan bog'liq ko'plab chigalliklarga aniqlik kiritilayotgani quvonarlidir.

Qanchalik talato'pli yillar bo'lishiga qaramasdan 1960-yillarda turkiy ellar orasida "Devon"ning birinchilardan bo'lib o'zbek tilida chop etilishi va sovet turkologlarining ana shu o'girmaga tayanib, turkiy so'zlar bo'yicha izlanishlar olib borganliklarining o'ziyoq o'zbek tilshunosligining ulkan yutug'iga aylangan edi. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, S. Mutallibov boshlab bergan va G. Abdurahmonov, Q. Mahmudov, Q. Karimov kabi atoqli tilchilarimiz tomonidan 1960-1980-yillarda yanada yuksak cho'qqilarga olib chiqilgan o'zbek turkologiyasi (Sh. Shoabdurahmonov, S. Dolimov, E.Fozilov, A. Rustamov, H. Dadaboev, Q. Sodiqov, N. Rahmon, Q.Omonov va yana bir necha izlanuvchilarimizni aytmaganda) bugungi kunda bundan 50 yillik oldingi dovrug'ini tiklay olganicha yo'q.

Mahmud Koshg'ariy asarida o'rin olgan deyarli 8000 mingga yaqin turkiy so'z bugungi turkiy tillarda u yoki bu ko'rinishda saqlanib qolgan bo'lib, ularning sezilarli bir bo'lagi o'zbek tilida bundan ming yil oldin qanday qo'llanilgan bo'lsa, unchalik o'zgarimasdan shundayligicha ishlatilib kelinadi. Qizig'i shundaki, asarda turkiy tillarning o'zak adabiy tili deb tilga olingan "Xoqoniya turkchasi" (Qoraxoniylarning ish yuritish va yozishma tili)ga tegishli so'zlarning ko'pchiligi bugungi o'zbek va uyg'ur tillarida, Koshg'ariy tomonidan turklarning yirik bir bo'lagi o'laroq eslab o'tilgan "o'g'uz turklari" bilan bog'liq so'zlar Onado'li turkchasi, ozarbayjoncha, turkmancha, gagauzcha va o'zbek tilining Xorazm – o'g'uz tarmog'ida keng ko'lamda saqlanib qolgani ko'zni quvontiradi. Shunga o'xshash "Devon"da chigil (qarluq, yag'mo, arg'u), shuningdek, o'g'uzlar singari turkiylarning ko'p sonli bir tarmog'i deb eslatilgan qipchoqlarning bugungi izdoshlari – qozoq, qirg'iz, tatar, boshqird, qoraqalpoq, no'g'oy, qumiq, qorachoy-bolqor, qaraim va qirimchaq tillaridagi so'zlarning ko'pchiligi asarda o'rin olgan so'zlar bilan deyarli birday. Bundan tashqari, asardagi minglab so'zlarga turkiy tillarning boshqa tarmoqlari – Sibirdagi oltoy, xakas, tuva, shor, teleut, saxa (yoqut) tillarida duch kelsak, eski turkiy so'zlarning sezilarli bir bo'lagini esa Erondagi xalach, qashqay, Xitoydagi sariq uyg'ur va

salor tillarida uchratamiz.

“Devon”ni o‘zbek tilida chop etgan bilga olimlarimiz har bir so‘zga sinchkovlik bilan yondashib, ularni bor bo‘yicha ko‘rsatgan holda bilim ahliga va el-yurtimizga yetkazib berishga tirishganlar. Ularning xizmatlarini qanchalik ulug‘lasak shunchalik oz. Ayniqsa, S.Mutallibovning bu ezgu ishi bugungacha izlanuvchilarning qo‘lidan tushmasdan keladi. Shu bilan birga, asarning ilk o‘girmasidan bugungacha o‘tgan 60 yildan ortiq vaqt kesimida “Devon”dagi so‘zlarning o‘qilishi, tub anglami va saqlanish darajasi bilan bog‘liq ko‘plab izlanishlar kun yuzini ko‘rganini aytib o‘tish kerak.

Kezi kelganda shuni aytib o‘tish kerak, “Devon”ni o‘zbek tiliga o‘girgan tilchilarimizning yutuqlari bilan birga ayrim kichik yanglishuvlarga yo‘l qo‘ygani ko‘zga tashlanadi. Ayniqsa, ayrim so‘zlarning birmuncha yanglish o‘girilgani seziladi: **“tag‘ay – amaki”** emas, **“tog‘a”**, **“Xitay – yuqori mansab nomi”** emas, Xitoy, **“küp – ko‘p”** emas, kub (idish), **“to‘larsuq – oyoq izi”** emas, hayvonning orqa oyog‘i to‘pig‘i/tovoni va b. [qar. ДЛТ 1960, I, 130, 460; ДЛТ 1963, III, 256; ДЛТ 1967, 255; ДЛТ 2016, III, 78, 165; ДЛТ 2017, 405]. Shu o‘rinda asarning Q. Sodiqov o‘girmasida bu kabi yanglishuvlarga birmuncha tuzatishlar kiritilganini aytib o‘tishimiz kerak [qar. ДЛТ 2017].

Shuningdek, o‘nlab so‘zlar o‘zbekchaga o‘girilar ekan, eskidan qanday bo‘lsa, shunday ko‘rinishda o‘zbek tilida saqlanib qolayotganiga qaramay, “Devon” nashrlarida o‘rin olmaganiga ko‘zimiz tushadi. Quyida biz “Devon”ning o‘nlab tillarga qilingan o‘girmalariga tayanib, shuningdek, tilchilarimizning ko‘plab izlanishlarida qo‘lga kiritilgan yutuqlari bilan tanishgan holda [Аллабердиев 2016; Tog‘ayev 2019: 107-127 ва б.] asarda uchraydigan “b” undoshi bilan boshlanuvchi va asarning o‘zbekcha nashrlarida deyarli o‘rin olmagan so‘zlarning o‘zbek adabiy tilida va shevalarimizda saqlanishiga to‘xtalib o‘tamiz:

1. **“bağ – tok”** [ДЛТ 1963, III, 166; ДЛТ 1967, 61]. O‘zbek shevalarida **“bāğ – tokzor”** ma‘nosida ham uchraydi. O‘zbek tilining ochiqklamali so‘zligi – izohli lug‘atida bu so‘z “mevali daraxt, tok va gul bilan band maydon, mevazor” deb ochiqlanadi [ЎТИЛ 2006, 349].

2. **“bağir – jigar”** [ДЛТ 1960, I, 341]. Turkiy tillarning ko‘pchiligida eski turkchadagi kabi saqlanib qolgan bu so‘z “Devon”ning o‘zbekcha o‘girmalarida “jigar” deb ochiqlanadi. Holbuki, o‘zbek tili va shevalarida forscha “jigar” anglamida “bağir” (bağir, bavur) ko‘rinishida, shuningdek, “bag‘rikeng, toshbag‘ir” va

boshqa bir necha so'z birikmasi o'rnagida ancha keng uchraydi [qar. ЎТИЛ 2006, 190-191; ЎХШЛ 1971, 40; Нафасов 2011, 30].

3. "**bağirlaq** – loyxo'rak dega bir qush" (kulik, chirok) [ДЛТ 1960, I, 461; ДЛТ 2017, 198]. O'zbek tilining Xorazm shevasida "**bağirtlaq**" – churrak (qumda yashaydigan kaptarga o'xshash qush) (chirok) so'zi uchraydi [ЎХШЛ 1971, 41]. Shunga o'xshab turkiy tillardan bir nechasi bu so'z "**bağirtlak**" (turk., ozarb.) ko'rinishida saqlanib qolgan [DLT 2014, 220, 570; DLT 2006, IV, 64],

4. "**bağırçaq** – eshak to'qimi" [ДЛТ 1960, I, 460; ДЛТ 2017, 198]. O'zbek shevalarida bu so'z saqlanmagan bo'lsa-da, shunga birmuncha yaqin keluvchi ayrim so'zlarga duch kelinadi. O'rnak uchun, Qashqadaryo viloyati Mirishkor tumanidagi o'zbek qarluq shevasida **irğınçaq** "eshak egari" so'zi uchraydi [ЎХШЛ 1971, 120]. Qozoq tilidagi "**bursa** - tartpaniң attiң bauiriına keletin jalpaq jeri" ((egar) tortmasining ot bag'riga tortiladigan yalpoq bo'lagi) bo'lsa [Қалиев 2014, 99], Onado'li turkchasi shevalarida "**bağırçaq** – ot va ho'kizga qo'shiladigan aravalardagi old yostiq bilan arava o'qi orasiga qo'yiladigan uzun mato" bu so'zning eski ko'rinishiga yaqin keladi [qar. Derleme Sözlüğü 1993, 474].

5. "**bağram qum** – kichik tepalar ko'rinishida yig'ilgan qum (qumtepa)" [DLT 2014, 211]. "Devon"ning o'zbekcha o'girmalarida bu so'z birikmasi "Elangan qum. Mayin qum" deb ochiqlangan [qar. ДЛТ 1960, I, 447]. Bizningcha, ayrim turkiy tillardagi, shu jumladan, o'zbek tilidagi "**barxan**" so'zi bilan eski turkchadagi **bağram** bitta negizdandir. O'zbek tilining ochiqlamali so'zligida "**barxan(lar)** – sahro va cho'llarda shamol ta'siri (kuchi) bilan paydo bo'ladigan ko'chma qumtepalar" deb keltiriladi [ЎТИЛ 2006, 172]. Asarning turkcha o'girmasida "kichik tepalar ko'rinishida yig'ilgan qum" [DLT 2014, 211], qozoqchasida "qum dalasi, qum dengizi" deb o'girilishi bilan birga bu so'z "barxan" ma'nosida qavs belgisi orasida berib o'tilishi [ДЛТ 1998, 543] ham ushbu atamani shu yo'sinda ochiqlashga undaydi.

6. "**baziç** - ishkom; *badiçliq yığaç* – ishkom yog'och" [ДЛТ 1960, I, 461]; "toklarga ishkom va so'ri qilish uchun tayyorlangan yog'och" [ДЛТ 2017, 198]. Bizningcha, bu so'zning ilk bo'lagi o'zbek shevalaridagi "**vəliš** (vəlish) - ishkom (toklarni ko'tarib qo'yish, tarash, yoyish uchun ishlatiladigan so'ri)" (Farg'ona vodiysi o'zbek shevalari) va O'zbekistonning boshqa viloyatlarida (Jizzax, Qashqadaryo, Surxondaryo) qo'llaniladigan shunga o'xshash **vəyiş / vayış** so'zlari bilan bitta negizdan bo'lsa kerak [qar. ЎХШЛ 1971, 60-61]. Eski turkchada so'z boshi va so'z o'rtasida d – z - y almashinuvi

ko'zda tutiladigan bo'lsa, **badiç** > **vayış** o'zgarishi yuz bergan deya olamiz. "Devon"da bu so'zning **baziç** – **badiç** ko'rinishlarida turlicha berilishi ham bu qarashimizni kuchaytiradi. Bu so'zning negizida eski turkcha ba- "bog'lamoq" fe'li yotib [qar. ДТС 1969, 76], undan **baziç** so'zi yasalgan deb qarashga yetaklaydi. Shuningdek, uni sug'diycha **βdyz** "o'rama, o'ramoq, bog'lamoq" so'zi bilan solishtirsa bo'ladi [Gharib 1995, 100]. Sug'diy tilda so'z boshidagi ayrim undoshlarning keyinchalik birmuncha o'zgarishga uchrab, **βdyz** so'zi **vāliš** ko'rinishini olgan deb qarashga turtki bo'ladigan o'rnaklarga duch kelamiz: so'z boshida β > v, f, so'z o'rtasidagi δ > l. O'rnak uchun: βzδ' – Bazda = Fazli (Qashqadaryo viloyati Kasbi tumanidagi qadimiy qishloq) [Нафасов 2009, 266]. Bizningcha, ikkinchi qarash to'g'riroqqa o'xshaydi. Chamasi, turkiylar sug'diycha βdyz so'zini baziç ko'rinishida o'zlashtirganlar.

7. **bala** – qush bolasi. Shuningdek, yirtqich va boshqa hayvonlarning bolasiga nisbatan ham istiora ravishda qo'llanadi; ishlarda odamga yordam beradigan yordamchi. Bu so'z ko'pincha ekin-tikinlilik ishlarida yordam berishga qo'llanadi" [ДЛТ 1963, III, 250-251]. Bu so'zning ikkinchi ma'nosi o'zbek tilida "**malay**– 1. xo'jayin yoki boshqa birovning xizmatlarini bajaruvchi kishi, xizmatkor. 2. Birovning manfaati uchun ko'r-ko'rona xizmat qiluvchi odam" so'ziga to'g'ri keladi [ЎТИЛ 2006, 533]. "**Bala** – qush bolasi" so'zi o'zbek, qozoq va yana bir necha turkiy tillarda "polapon", "palapon", "balaban" so'zlari bilan bitta negizdan [ЎТИЛ 2008, 290].

8. **baldiz** – xotinning singlisi. Erning singlisiga baldiz deyilmaydi, singil deyiladi" [ДЛТ 1960, I, 426]. "Devon"ning o'zbekcha ko'rsatkichida bu so'z "**baldiz** – xotinning singlisi (boldiz)" deb keltirilgan [DLT 1967, 54]. Ko'plab o'zbek shevalarida (Toshkent, Jizzax, Xorazm va b.) "**baldiz** – qaynsingil (xotinning singlisi)" anglamidadir [ЎХШЛ 1971, 335; Тўйчибоев, Қашқирли 2012, 199].

9. **baliqçin** – qarqara, oq quton, baliq ovlaydigan oq qush" [ДЛТ 1960, I, 468; ДЛТ 2017, 202]. O'zbek tilining ochiqklamali so'zligida **baliqçi** – suvdagi baliqlar bilan tiriklik qiluvchi, cho'l-duqsimonlar oilasiga mansub qushlar oilasi" deb ochiqlanadi [ЎТИЛ 2006, 149]. Onado'li turk shevalarida "**baliqçin**", "**baliqçil**", ozarbayjonchada "**baliqçiq quş**" shu ma'nolarda ishlatiladi [Derleme Sözlüğü 1993, 504; DLT 2006, 487].

10. **bart** – suv ichiladigan idish (o'g'uzcha)" [ДЛТ 1960, I, 327; DLT 2014, 148]. O'zbek shevalarida negizi bu so'zga borib taqaladigan "**batqaldaq** – suv tashiydigan jo'mraksiz sopol idish"

so'zi saqlangan (Sayram) [ЎХШЛ 1971, 44] – bart+qaldaq > batqaldaq. Onado'li turkchasidagi "**bardaq** – suv ichadigan idish, sopol idish" ham shu negizdandir [DLT 2014, 148, n. 623].

11. "**baqayaq / baqanaq** – ayri tuyoqlilarning ikkita tirnog'i orasi va ikki tirnoqdan biri" [DLT 1963, III, 192; DLT 2014, 571]. Bu so'z xakas tilida "**pağayax** – oyoq bilagi (panjasi), oshiq suyagi" ko'rinishida saqlangan [qar. Arıkoğlu 2014]. Onado'li turkchasi shevalaridan birida "bağanak – echki va qo'yning tirnog'i" anglamida ishlatiladi [Derleme Sözlüğü 1993: 474]. O'zbek tilining ochiqlamali so'zligida "**baqay** – shevada; pochа, to'piq, boldir suyagi" deb ochiqlangan [ЎТИЛ 2006, 185]. Bu so'zlarni o'zbek shevalarida uchraydigan quyidagicha so'zlar bilan solishtirsa bo'ladi: baqay – 1. pochа, hayvon pochasi "нижняя часть ноги животного" (Janubiy / Markaziy Xorazm); 2. to'piq «**щиколотка**» (Shimoliy Xorazm) [ЎХШЛ 1971, 41]. Qirg'izchada "**bakay** – otning yoki qoramolning tuyog'i" anglamidadir [Юдахин 1985, 100]. Qozoqcha "baqay" ham shu ma'noni anglatadi [Қалиев 2014, 86].

12. "**baqir** – mis; chaqa (pul)" [ДЛТ 1960, I, 341-342]. O'zbek tilining ko'plab shevalarida "**baqir / paqir** – (mis) chelak; chaqa (pul)" anglamida qo'llaniladi [ЎХШЛ 1971, 41]. Onado'li turkchasi va tatarcha "**bakir** – mis", qozoq va yana bir necha turkiy tilda "**baqir** – aqcha (pul)" degan ma'noda ishlatiladi [Қалиев 2014, 87].

13. "**baqlan; baqlan qozi** – yosh va semiz qo'zi" [ДЛТ 1960, I, 415]. O'zbek tilida eskirgan va oz qo'llaniladigan "**baqlan**" so'zi uchrab, u "qo'y, qo'chqor, qo'zi, hisori" kabi qo'ychilik bilan bog'liq atamalardan biridir [Нематов, Расулов 1995, 113]. Qozoq tilida "**bağlan** – ertaroq tug'ilib, erta yetilgan qo'zi" ma'nosida uchraydi. Qoraqalpoq tilida "**bağlan** – semiz qo'y", "**bağlan quzi** – semiz qo'zi", uyg'ur tilida "**baqlan**", qirg'iz tilida "**baklan**" so'zlari shunga yaqin ma'nolarda keladi [Түрсынова, Бидола 2016, 323].

O'zbek tilida bu so'z etnik atama o'laroq ham uchrab, Xorazm viloyati Yangibozor tumanida Baqlon, Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumanidagi Kat qishlog'i yonida Bog'lon deb ataladigan qishloqlar bor [Марқаев 2021].

14. "**bat** – tez, darrov" [ДЛТ 1960, I, 461]. Bu so'z boshqa turkiy tillarga qaraganda o'zbek tilida "bot (**bât**) – oradan ko'p vaqt o'tmay yoki o'tkazmay, tez", "bot-bot (**bât-bât**) – dambadam, tez-tez, birin-ketin" ko'rinishlarida yaxshi saqlangani ko'zga tashlanadi [ЎТИЛ 2006, 327-328]. Shunga qaramay, "Devon"ning o'zbekcha o'girmalarida bunga e'tibor berilmagan. Qirg'izchada "**bat**", uyg'urchada "**pat** – "tez, tez orada, yaqin" so'zlaridan tashqari

[Юдахин 1985, 116; DLT 2014, 140, n. 594], turkiy tillarning ko'pchiligida bu so'z saqlanib qolmagan.

15. "**batiġ** – daryo va boshqalarning chuqur joyi" [ДЛТ 1960, I, 352]. O'zbek tilida "botiq (**bâtiq**) – 1. Ichiga botgan, botinqi; 2. Quruqlikda yer yuzasining, shuningdek, okean va dengizlar tubining atrofiga nisbatan ancha pasta botgan joylari" degan ma'nolarda ishlatiladi [ЎТИЛ 2006, 329].

16. "**başaq** – o'q va nayza uchidagi temir; to'piq (boshmoq)" [ДЛТ 1960, I, 359]. Bu so'z o'zbek tilida onda-sonda bo'lsa-da, uchrab turadi. Ayniqsa, ilmiy izlanishlarda bunga ko'proq dech kelamiz. O'zbek tilining ochiqlamali so'zligida "boshhoq (**bâşâq**) – kamon o'qining boshi, o'q uchi" deb keltirilishi ham buning bir dalilidir [ЎТИЛ 2006, 342].

17. "**başmaq** – to'piq" [ДЛТ 1960, I: 433]. "Devon"ning turkcha o'girmalarida bu so'z "boshmoq (oyoq kiyim)" deb berilgan [DLT 2014, 162, 578]. Asarning o'zbekcha nashri ko'rsatkichida "**başaq**" so'ziga shu ma'noda "boshmoq" deb ochiqlama berilgan [DLT 1967, 59]. O'zbek tilining ochiqlamali so'zligida "boshmoq (**bâşmâq**) – kigiz etik, piyma; umuman oyoq kiyimi" deb ochiqlangan [ЎТИЛ 2006, 342]. Turkiy tillarning bir nechasida "oyoq kiyim turi" ma'nosida qo'llaniladigan [ЭСТЯ 1978, 93-94] bu so'z "Devon"ning o'zbekcha o'girmalarida "to'piq (o'g'uzcha so'z)" deb keltirilgan [ДЛТ 1960, I, 433]. Asarning keyingi o'girmalarida ham bunday ochiqlamaning qaytarilishi [ДЛТ 2017, 185] esa o'zbek tilida bu so'z saqlanmagan degan qarashni keltirib chiqaradi. Bunday yondashuvlar ayniqsa, "Devon"ning turkcha, qozoqcha, qirg'izcha yoyinlarida va asar bo'yicha olib borilayotgan ayrim izlanishlarda ko'zga tashlanib keladi [Осоналиева 1972, 97-99; ДЛТ 1998; DLT 2014].

Qizig'i shundaki, o'zbek shevalarida "**pāşmāk** (pashmak)" so'zi "tuyaning tovoni» ko'rinishida uchraydi (Qashqadaryo v., Muborak t.) [Нафасов 2011, 225].

18. "**bazġan** – temirchilar qo'llanadigan bolg'a" [DLT 2014, 7, 190]. "Devon"ning o'zbekcha nashrlarida bu so'z "yassi burunli" deb yanglish o'girilgan [ДЛТ 1960, I: 56; ДЛТ 2017, 20]. "Devon"ning 1940- yillardagi B. Atalay o'girmasida "Mersin (og'ochining) yemishi" ko'rinishidagi ochiqlama berilgan bu so'z inglizcha Dankoff-Kelli nashrida "smiths hammer" (temirchilar bolg'asi) deb tuzatilgan [DLT 1985b, III: 69; DLT 2014: 190, n. 802]. Asarning qozoqcha nashrida Turkiyadagi kabi "Mersin og'ochining yemishi (mevasi)" deb yanglish o'girilgani ko'zga tashlanadi [ДЛТ 1998, I, 44].

Bu tuzatish asarning keyingi turkcha o'girmasida "demirci çekiçi", ruscha o'girmasida esa «кузнечный молот» (temirchi bolg'asi) ko'rinishida o'rin olgan [DLT 2014, 190, n. 802; ДЛТ 2005, 62].

O'zbek tilida "bosqon (**bâsqân**) – temirchilarning katta, og'ir bolg'asi", "chilangarlar ko'rasidagi ko'raga havo haydovchi va ko'mirning yonishini kuchaytiruvchi qurilma" deb ochiqlanadi [ЎТИЛ 2006, 327]. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, turkiy tillar orasida bu so'z ko'proq o'zbek tilida saqlanib qolgan.

19. "**bäk** (bek) – mustahkam, mahkam: *bäk neş* – mustahkam, mahkam narsa" [ДЛТ 1960, I, 321; DLT 2014, 145]. "Devon"da boshqa bir o'rinda "*beg / bæg*" so'zi uchrab, unga ham "mahkam, pishiq, qattiq" deb ochiqlama berilgan [ДЛТ 1960, I, 424]. Bu ochiqlamalar asarning boshqa yerida keltirilgan "**beg** – bek (amaldor); xotinning eri" so'zlaridan ayri-ayri betlarda keltirilishi ularning boshqa-boshqa so'zlar bo'lganini ko'rsatadi. Bäk so'zi ko'pchilik turkiy tillarda tom ma'noda shu ko'rinishda uchramasada, uni uyg'urcha, Onado'li turkchasi va qozon tatarchasidagi "qattiq; sog'lom, chidamli; kutilgandan ortiq; tez" ma'nosida orttirma, kuchaytiruvchi anglamida ayrim so'zlar oldida keladigan **päk, pek, bik** so'zlari bilan tenglashtirsa bo'ladi. O'rnak uchun, turk. pek iyi; pek güzel, q. tatar. bik zur "o'ta yaxshi" kabi. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, o'zbek shevalarida "**päk**" so'zi uchrab, u "sal (oz qolmoq)" deb ochiqlanadi [ЎХШЛ 1971, 216]. Bizningcha, bu va uning boshqa ko'rinishi bo'lgan o'zbek shevalaridagi **päk** so'zini "Devon"dagi va boshqa turkiy tillardagi bäk, päk, pek, bik bilan bitta negizdan deb qarash kerak. Shevalarimizda "paq / päk qâldi (pak / paq qoldi) "tez, tez bo'ldi, sal qoldi (voqea sodir bo'lishiga o'ta oz qoldi)" degan ma'nolarda ishlatiladigan ibora bu so'zga o'rnak bo'la oladi.

20. "**bäläk** – sovg'a, tuhfa. Safar qiluvchi odam o'z yaqinlariga olib boradigan yoki biror bir yerdan boshqa bir yerga keltiriluvchi sovg'a" [ДЛТ 1960, I, 366]. Bu so'zga turkiy tillarning ayrimlarida uchrab, o'zbek tilida saqlanib qolmagan deb qaraladi. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, o'zbek tilida fors yoki arab tilidan kirib kelgan so'z deb bilinadigan "palak [**päläk**] – osmon gumbaziga o'xshash doira shaklidagi gul naqshlar bilan qoplangan, odatda uy devorlariga bezak uchun osib qo'yiladigan kashtachilik buyumi"ning [ЎТИЛ 2008, 206] negizi bu so'zga borib taqalmasmikan, deb qarashga undaydi. Chamasi, kelinning yangi tushib borgan kuyov uyiga "sovg'a" o'laroq "palak" olib borishi shu anglamni tashuvchi eski turkcha "balak"ka borib taqaladi.

21. “**bedük** – har narsaning kattasi” [ДЛТ 1960, I, 366]. S.Mutallibov uning boshqa bir ko‘rinishi bo‘lgan **bezük** so‘zini “buyuk, baland” deb o‘g‘irgan [ДЛТ 1960, I: 119]. O‘zbekchada “buyuk (**büyük**) ko‘rinishida uchraydigan bu so‘z turkiy tillarda “**biyik**” (qozoq.), “**büyük**” (turk.) ko‘rinishlarida saqlanib qolgan. Uning eng eski ko‘rinishi tuva turkchasida saqlangan: “**bedik**” [Ойноткинова, Миндибекова, Юша 2018, 180].

22. “**beçkäm** – belgi, nishon. Ipakli narsa yoki yovvoyi sigirning dumini botirlar urush kunlarida jang belgisi tarzida taqib oladilar. O‘g‘uzlar uni parcham deydilar” [ДЛТ 1960, I, 446]. Bu so‘z turkiy tillarning ko‘pchiligida deyarli saqlanmagan. Afg‘oniston o‘zbeklari shevasida “**beçkäm** – bayroq” degan anglamda ishlatiladi.

23. “**beg** (bäg) – I. bek, II. er. Xotinning eri. U uyida beklarga o‘xshatilgani uchun shunday atalgan” [DLT 1963, III: 170]. Farg‘ona vodiysining ayrim yerlarida yosh kelinlarning o‘z eriga yuzlanganda “begim” deyish an‘anasi saqlangan.

24. “**bez** – et bilan teri orasida (ma‘lum sabab bilan) paydo bo‘ladigan shish” [ДЛТ 1963, III, 134]. O‘zbek tilida “**bez** – inson tanasining yallig‘lanishi natijasida teri bilan et orasida do‘mpayib chiqqan shish” degan ko‘rinishda uchraydi [ЎТИЛ 2006, 208]. Onado‘li turkchasida “et bezi” shu anglamdadir [DLT 2014, 319].

25. “**bezik** – titroq, larza” [ДЛТ 1960, I: 366]. O‘zbek tilida “bezgak (**bezgäk**) – isitma chiqarib, qaltiradigan yuqumli kasallik” so‘zi bilan bitta negizdan [ЎТИЛ 2006, 210].

26. “**benäk** – chaqa, pul” [ДЛТ 1960, I: 367]. O‘zbek tilida birmuncha eskirgan bo‘lsa-da “**bönak** – biror ish yuzasidan ish beruvchilarning ish bajaruvchilarga oldidan beradigan qarzi (puli)” ko‘rinishida saqlanib qolgan [qar. ЎТИЛ 2006, 416]

27. “**bergü / bärügü** – qarz” [ДЛТ 1960, I: 403]. Bu so‘z o‘zbek tilining Shimoliy Xorazm shevalarida “**bergü** – qarz” [ЎХШЛ 1971, 50], Qarshi shevasida “**bergülik** – o‘zga kishiga beriladigan narsa, haq” o‘rnida ishlatiladi [Нафасов 2011, 36].

28. “**bertindi** – zaiflandi, bo‘shashdi” [ДЛТ 1963, II, 276]. O‘zbek tilining qarluq shevasining bir necha tarmoqlarida (Namangan, Farg‘ona, Olmos, Toshqo‘rg‘on, Karkidon) “**bertmaq** – shikastlanmoq, lat yemoq” fe‘li uchraydi [ЎХШЛ 1971, 50]. Onado‘li turkchasida shunga yaqin “**bertilmek**” uchrab, u “Devon”dagi so‘zga yaqin keladi. Asarni bu tilga o‘g‘irgan izlanuvchilar “bertindi - et darbe vb. şeylerden dolayı bertildi ve onda (elde) zayıflık ve durgunluk belirdi” (et zarba va boshqa narsalar tufayli bertildi va unda (qo‘lda) zaiflik va charchoq sezildi)” ko‘rinishida ochiqqlaganliklari

ham buni ko'rsatib turibdi [DLT 2014, 302].

29. **bi** – bu so'zning böy shakli ham bor. Bir xil qurt-qo'ng'iz" [ДЛТ 1963, III, 224]. "Devon"ning 2017-yilgi o'girmasida **böy** – bir turli o'rgimchak. Bu so'zning bög varianti ham bor. To'g'risi shudir" deb ochiqlangan [ДЛТ 2017, 370]. O'zbek shevalarida **biy** – o'rgimchakning zaharli bir turi", **böy** – qoraqurt" (zaharli o'rgimchak) ko'rinishlarida uchrasa-da [qar. ЎХШЛ 1971, 55; Нафасов 2011, 41], bu so'z "Devon"ning o'zbekcha o'girmalarida shu ko'rinishlarida o'rin olmagan. Turkiy tillar orasida qirg'izcha **böy**", **böyön**", **böyü**" **böö**" so'zlari shu ma'noda ishlatiladi [Юдахин 1985, 150]. Anado'li turkchasi shevalarida **bö**", **böy**", **böye**", **bög**" so'zlari "qurt, chayon, ilon" va shunga o'xshash zararli yaratilqlar uchun qo'llaniladi [Derleme Sözlüğü 1993, 755-756, 773].

30. **biçğuç** – qaychi. Bu bilan har narsa kesiladi"; **biçğu** – narsalarni kesuvchi asbob" [ДЛТ 1960, I: 421; DLT 1967: 67]. O'zbek tilida **biçqi** – qo'l arra, kichik arra" so'zlari uchraydi [ЎХШЛ 1971, 53, 221]. O'zbek shevalaridagi **biçqiç** – bichuvchi, kiyim bichish bilan shug'ullanuvchi", **biçimçi**" atamaları [Нафасов 2011, 45] ham ular bilan bitta ildizdan

31. **birqığ** – ot va eshaklarning burnidan nafas olish bilan xirillashi, pishqirishi" [ДЛТ 1960, I: 429; DLT 2014: 201]. O'zbek shevalaridagi **pirqillamaq** – (to'mov bo'lib) burnidan nafas olishda qiynalmoq" ma'nosida so'z ham shu negizdan.

32. **biçin** – maymun: biçin yili – maymun (muchali) yili" [ДЛТ 1960, I: 387]. O'zbek tilining Xorazm shevasida **biçin** (yili) – maymun (muchali) yili" deb yuritiladi [ЎХШЛ 1971, 180]. Qozoqchada bu so'z **meşin jili**" o'laroq qo'llaniladi.

33. **bitig / bitik** – kitob; yozuv; tumor" [ДЛТ 1960, I, 366]. O'zbek adabiy tilida **bitik** – yozuv, xat, asar" [ЎТИЛ 2006, 282], shevalarda **pitik** – peshonasiga bitilgan; pitik-taqdir – taqdir" ko'rinishlarida uchraydi (Qashqadaryo vil. Ko'kdala t., Harduri q.).

34. **böktir** – tog'lardagi baland-pastlikyer" [ДЛТ 1960, I, 424]. O'zbek shevalarida **böktär** – tog' etagi" (Zomin, Baxmal) ko'rinishida uchrab, tog'dagi qishloqlardan biri Bo'ktaryo'l deb ataladi. Qirg'iz tilida ham bu so'z shu ko'rinishda saqlanib qolgan. Boshqa o'zbek shevalarida **böktärmaq** – 1. Egar orqasiga yumaloqlab o'rab bog'lamoq (Dehqonobod t.). 2 Qalin va quyuq bo'lib bosmoq (bulut) (Chaydari q.)" ko'rinishida saqlangan [Нафасов 2011, 59].

35. **borğuy** – puflab chalinadigan karnay" [DLT 1963, III: 259]. O'zbek tilining ochiqlamali so'zligida **burğu** – karnay yoki surnay shaklidagi qadimiy cholg'u asbobi" deb ochiqlanadi [ЎТИЛ

2006, 385]. Bu soʻz shu maʼnoda koʻpchilik turkiy tillarda deyarli saqlanib qolmagan.

36. **“boşlag”** – boʻsh qoʻyilgan (hayvon) [DLT 1941, faksimile: 232]. Oʻzbekcha oʻgirmalarda bu soʻz “bashlag” (**başlag**) [ДЛТ 1960, I: 429;], turkcha va inglizcha oʻgirmalarida **boşlag** koʻrinishida keltirilgan [DLT 1985b, 1985, 77; DLT 2005, 176]. A. Rustamiyning 2010 yilda ruscha oʻgirmasida ham “bashlag” koʻrinishida berilgan boʻlib, ushbu tilchi olim Dankoff nashridagi boşlag ni qabul qilmagan [DLT 2010, 374]. Biroq bu soʻz qoʻlyozmada **boşlag yilqi** soʻz birikmasi oʻrnagida ham uchrab, soʻz boshidagi ilk be (b) – shin (sh) harf belgilari orasidagi belgining (alif) yoki (vav) ekanini aniqlash birmuncha qiyin [qar. DLT 1941, facsimile, 232]. “Devon” da **boş** “erkin, boʻsh, boʻshatilgan” soʻzi bilan birga **boşlaglandi** “takabburlandi” feʼli uchrashi [ДЛТ 1963, III, 137; ДЛТ 1963, II, 316] bu soʻzni “bashlag” emas, “boʻshlag” oʻqish kerakligini koʻrsatadi. Shu oʻrinda bu soʻzni boşlag deb oʻqishimizni oʻzbek shevalarida **“boşlag”** (boshlagʻ) (“boʻsh: маллар бошлағ йүръптъ”) soʻzi uchrashi ham qoʻllab-quvvatlaydi [qar. Abdullaev 1961, 29].

37. **“boz munchoq”** – xotinlar taqadigan bir xil munchoq [ДЛТ 1963, III, 133]. “Devon” koʻrsatkichi tuzuvchilari bu soʻzni yanada aniqroq qilib “tumor, bir xil munchoq (amulet)” deb ochiqlashgan [ДЛТ 1967, 71]. Bu soʻzni shunga oʻxshashroq maʼnodagi oʻzbekcha “koʻz munchoq (**köz munçaq**)” (“Koʻz tegmasin) uchun (odatda yosh bolaning qoʻli, kiyimi va sh.k. ga) taqib qoʻyiladigan munchoq” soʻzi bilan solishtirsa boʻladi [qar. ЎТИЛ 2006, 449].

38. **“boqağu”** – oʻgʻrilar boʻyniga solinadigan sirtmoq [ДЛТ 1960, I: 417]. Bu soʻz oʻzbek tilidagi **“boğav”** – kishan, sirtmoq, band, iskanja” soʻzining eng eski koʻrinishidir [ЎТИЛ 2006, 429]. Oʻzbek tilida birmuncha keng ishlatilishiga qaramay “Devon”ning oʻzbekcha nashrlarida oʻrin olmagan bu soʻz Qrim tatar tilida **“buğav”** koʻrinishda uchraydi [Kırım Tatar Sözlüğü 2017, 97].

39. **“boxsuq / boğsuq”** – tutqunlar va oʻgʻrilar boʻyniga solinadigan temir kishan [ДЛТ 1960, I, 432;]. Bu soʻz yuqorida oʻzbek tili oʻrnagida keltirilgan **“boğav”** – kishan, sirtmoq, band, iskanja” soʻzi bilan bitta negizdan.

40. **“boğra”** – erkak tuya [ДЛТ 1960, I, 397]. Turkiy tillarining koʻpchiligida **“boğra”, “buvra”** deb uchraydi. Oʻzbek tili va shevalarida ham shu koʻrishlarda saqlanib qolgan [ЎТИЛ 2006, 429].

41. **“boğlamaq”** – bogʻlamoq, boʻxcha qilib tugmoq [ДЛТ 1963, III, 307]. Oʻzbek tilidagi **“boğça, boxça”** – kiyim-kechak, latta-putta va shu kabi oʻrab tugilgan qiyiq, roʻmol, qiyiqcha” koʻrinishlarida

uchraydigan [ЎТИЛ 2006, 421, 429] so'zlar bilan bitta negizdan. Shuningdek, o'zbek shevalarida "boğiq – bog'lagich" (Sayram) ko'rinishidagi so'z ham shunga yaqin [ЎХШЛ 1971, 54].

42. "**bögmäk** – to'plamoq, yig'moq, to'smoq; *ol suwuğ bökdi* – u suvni bo'g'ib, to'xtatib qo'ydi, to'pladi" [DLT 1963, II, 276; DLT 2014, 303]. S. Mutallibov bu so'zni **bükmäk** (bykmäk) deb o'qigan. "Devon"ning boshqa tillardagi o'girmalarida bögmäk ko'rinishida berilgan [DLT 2014, 303]. Shu o'rinda uning o'zbek shevalarida **bögmäk** o'laroq qo'llanilishini ko'zda tutish kerak bo'ladi. O'rnak uchun, Sayram, Qarnoq (Janubiy Qozog'iston) o'zbek shevalarida **bögämäk** – suvni bo'g'moq, to'smoq, **bögät** "to'g'on, to'siq" [ЎХШЛ 1971, 55], Qashqadaryo viloyati, Ko'kdala tumanidagi Harduri qishlog'ida **bögmäk** "ariq suvini turli narsalar qo'yib to'smoq" ma'nosida ishlatiladi.

43. "**bögrül / bökrül**: *bögrül at*. Ikki biqini oq ot. Shuningdek, ola qo'y va boshqa hayvonlarga ham bögrül deyiladi" [ДЛТ 1960, I, 445; DLT 2005, 200]; "**Boğral** – tomog'i oq qo'y" [ДЛТ 1960, I, 445; DLT 2005, 193]. Jizzax viloyati Zomin tumanidagi o'zbek shevalarida "**burul** – olachipor bo'yinli yilqi" ma'nosida uchraydi [Тўйчибоев, Қашқирли 2012, 219]. Ko'pchilik turkiy tillarda "**buğrul**", "**bügrül**", "**buvrul**" so'zlari "ola, olachipor, qo'ng'ir tusli uy hayvoni" uchun qo'llaniladi [ЭСТЯ 1978, 228].

44. "**bölük** – har qanday hayvon jinsi to'dasi; *bir bölük qoy* – bir to'da qo'y" [ДЛТ 1960, I, 366]. O'zbek shevalarida "**bölik** – tomorqa (er)" ko'rinishida uchraydi [ЎХШЛ 1971, 55]. Shuningdek, o'zbek tilidagi "bo'lak (**böläk**) – butunning bir qismi, qism, parcha, kesim" [ЎТИЛ 2006, 407], shevalardagi "**böltäk** – 1. Yaxlit maydonlarning chetida, orasida qolib ketgan kichik hajmli (er). 2 Bichish jarayonida kichik bo'lak sifatida kesilgan, qirqilgan, qiytiq (mato)" [Нафасов 2011, 60] so'zlarining barchasi bitta negizdan.

45. "**budursin** – bedana" [ДЛТ 1960, I, 469]. Bu so'zning birmuncha o'zgargani Onado'li va ozarbayjon turkchasida "**bildirçin**" ko'rinishida saqlanib qolgan. O'zbek, qozoq, qirg'iz va yana bir necha turkiy tillardagi "bedana", "bo'dana" mo'g'ulchadan o'zlashgan so'z bo'lib [Санжеев, Орловская, Шевернина 2015, 121], unga eski turkcha "**budursin ~ budurçin**" bilan bitta negizdan deb qaraladi. O'zbek tilida ushbu sayroqi qush chiqargan tovushidan kelib chiqib "**bitbildiq**", "**pitpildiq**" deb ham ataladi [ЎТИЛ 2006, 282]. Chamasi, eski turkcha "budursin" so'zining yasalishida ham shunday holat yuz bergan.

46. "**buzti** – sovuqqa qotdi; *er tumlug'qa buzti* "kishi sovuqqa

qotdi, sovuqdan o'ldi" [ДЛТ 1963, III, 443; ДЛТ 1967, 77; DLT 2014, 327]. Bu so'z o'zbek shevalarida quyidagicha ko'rinishda uchraydi: **buyuq** – qish (ba'zan kuz, erta bahor)ning qattiq sovug'i" [Нафасов 2011, 54]; buyuğ – "sovuq"; **buyu** – "qattiq sovuq"; **buyğurmaq** – sovuq urmoq, qattiq sovqotmoq" [ЎХШЛ 1971, 56-57]. Qirg'iz tilida "**buyuk**- muzlamoq" degan ma'noda ishlatiladi [Юдахин 1985, 165]. Shuningdek, turk, ozarbayjon, boshqird, qoraqalpoq, qorachoybolqor, qozoq, tatar, tuva kabi turkiy tillarda ham bu so'z shunga yaqin ko'rinishlarda saqlanib qolgan [ЭСТЯ 1978, 242].

47. "**bulan** – qipchoq mamlakatlarida bo'ladigan yirik gavdali vahshiy hayvon" [ДЛТ 1960, I, 391; DLT 2014, 600]. Bu so'z turkiy tillardan bir qanchasida shu ko'rinishda saqlanib qolgan [ЭСТЯ 1978, 260]. O'zbek tili shevalarida "bulån – yovvoyi eshak" [Мирзаев 2013, 275], o'zbek tilining ochiqlamali so'zligida esa bu so'z "yovvoyi ot" deb ochiqlangan [ЎТИЛ 2006, 370].

48. "**buluq** – burchak" [ДЛТ 1963, III, 381; ДЛТ 2005, 206]. O'zbek qarluqchasining O'sh tarmog'ida bu so'z "**buluq-burçäk** – burchak" ko'rinishida saqlangan [ЎДМ 1961, 422; ЎХШЛ 1971, 57].

49. "**bulğayuq**: *bulğ'ayuq suv* – loyqa suv" [ДЛТ 1963, III, 194]. O'zbek tilining ochiqlamali so'zligida "**bulğ'anch**, bulğ'anchiq – bulğ'angan, iflos, loyqa" deb uchraydi [ЎТИЛ 2006, 373]. O'zbek tilining Qoramurt, Qorabuloq (Jan. Qozog'iston) shevalarida "**bolamiq** – loyqa" [ЎХШЛ 1971, 54], Ko'kdala tumani Harduri qishlog'i shevasida "**bulğançiq** – loyqa (suv)" anglamidadir.

50. "**bulğama** – yog'i ham yo'q, mazasi ham yo'q yovg'on osh" [ДЛТ 1960, I, 453; ДЛТ 2017, 194]. Onado'li turkchasidagi o'girmasida bu so'z "yağı ve şekeri olmayan bulamaç" deb ochiqlanadi [DLT 2014, 216]. Shunga o'xshash so'zlar o'zbek shevalarida keng tarqalgan bo'lsa-da, "Devon"ning o'zbekcha o'girmachilari bunga to'xtalib o'tishmagan. Holbuki, tilimizda "**bulamiq**" va shevalarimizda "**bulamaq**", "**bulmāğ**" so'zlari uchrab, "atala, yog'li atala, bulamiq" degan ma'nolarni bildiradi [Абдуллаев 1969, 29; Нафасов 2011, 55; Аллабердиев 2016, 47].

51. "**buçğaq** – 1) burchak, uch (chet); 2) tuyaning oyoq terisi" [DLT 2014, 203, 599]. S. Mutallibov ushbu so'zlarni "Devon"ning birinchi jildida shunga yaqinroq ma'nolarda ochiqlab o'tgan [ДЛТ 1960, I, 432], asar uchun ko'rsatkich (indeks) tuzilgan kezlarda bu ikkala so'z ko'rsatkichga kirmay qolgan [ДЛТ 1967, 81-82]. Asarning 2017-yilgi o'girmasida ham ushbu ochiqlamalar qaytarilgan [ДЛТ 2017, 185].

Chig'atoy turkchasi (eski o'zbekcha)da ko'p uchrab, bugungi

turkiy tillarning ko'pchiligida **buççaq** / **puççaq** ko'rinishlarida saqlanib qolgan bu so'z o'zbek shevalarida deyarli uchramaydi deyilsa-da [ЭСТЯ 1978, 283], uning o'zbek tilida boshqacharoq ko'rinishlari borligini ko'zdan qochirmaslik kerak: 1) "**puçmâq** – chet, pastqam joy, ovloq; burchak; 2) po'choq (**poçâq**) – meva, sabzovot, danak va b.larning qobig'i" [ЎТИЛ 2006, 325, 331].

52. "**burçaq** – 1) burchoq (loviya turi); 2) ter tomchisi, donasi" [ДЛТ 1960, I, 433]. Bu so'z ko'plab turkiy tillarda bo'lganidek, ham o'zbek adabiy tilida, ham shevalarda "**burçâq** – doni qora-qo'ng'ir rangli, ozuqabop bir yillik dukkakli o'simlik va uning doni", "Bir yillik dukkakli o'simlik va uning doni" deb ochiqlanadi [ЎТИЛ 2006, 385; Нафасов 2011, 54]. Ushbu o'simlik turi dumaloq ko'rinishda bo'lib, eski turklar uni "ter tomchisi, donasi" ma'nosida ham ishlatganlar. O'zbek shevalarida shunga o'xsharoq "**burçâq** - ayrim qo'ylarning bo'g'izi atrofida bo'ladigan munchoqsimon o'simta" so'zi bunga o'rnak bo'la oladi [qar. Нафасов 2011, 54].

53. "**burī** / **bōri** – 1. o'q uchiga o'tkaziladigan temir halqa. 2. Ichimlik idishlaridan ichimlik oqib ketmasligi uchun uning og'ziga tiqib qo'yiladigan tiqin, po'kak" [ДЛТ 1963, III, 239; ДЛТ 2014, 443]. O'zbek tili va shevalaridagi möri – oshxona, o'choq va shu kabilarning tutun chiqib ketadigan yo'li" [ЎТИЛ 2006, 670]. Bu so'z o'zbek tili izohli lug'atida "mo'ri (**mōri**) – g'ishtdan qilingan suvquvur" ma'nosidagi forscha so'zdan o'zlashgan deb ochiqlanadi. Yuqorida keltirib o'tilgan eski turkcha **bōri** / **burī** so'zi ham ushbu forscha so'zdan olingan chamasi. Boshqa tomondan esa Onado'li turkchasidagi "**boru** – suv quvuri" so'zi, shunga yaqin o'zbek tilidagi "quvur > qubur > burğu" so'zlarining negizida eski turkcha "burmaq – burmoq, buramoq" fe'li yotishini ko'zda tutsak, bu so'zning forscha yoki turkiycha ekanini tekshirib ko'rish kerak bo'ladi.

54. "**burunduq** – jilov, no'xta" [ДЛТ 1960, I, 460; ДЛТ 2017, 198]. O'zbek tilida "**burunduq** – asov, tishlong'ich tuyaning yoki qopag'on itning tumshug'iga kiydirib qo'yiladigan maxsus to'r" [ЎТИЛ 2006, 383]. Buxoro viloyati Olot va Qorako'l tumani o'zbek o'g'uz shevasida bu so'z "jilov, no'xta" ma'nosidadir [Аллабердиев 2016, 43]. O'zbek shevalarida bu so'z "kelinni kuyovning uyiga olib kirgan va unga keyin ham o'z onasidek munosabada bo'lib yuradigan, tutingan ona, ota" ma'nosida ham ishlatiladi.

55. "**burutmaq** – sasitmoq" [ДЛТ 1963, II, 340]. O'zbek tilida "**burqiramâq**, **burqimâq** – 1. pag'a-pag'a ko'tarilmoq, buruqsamoq, burqimoq" (tutun, bug'); 2. Anqimoq, gurkirab taralmoq (hid)"

ko'rinishlarida uchraydi [ЎТИЛ 2006, 385].

56. "**buxsamaq** – bosh tortmoq, ishni (majburiy suratda) bajarmoq" [ДЛТ 1963, III, 299]. O'zbekchanning O'sh shevasida "buxsamaq – tiqishtirmoq, bosib ezmoq" ma'nosida qo'llaniladi [ЎДМ 1961, 422].

57. "**but** – son" [ДЛТ 1963, III, 131]. "Devon" o'girmasining ko'rsatkichida bu so'z "son; oyoq – bedro, lyajka, nogi" deb keltirilgan [ДЛТ 1967, 80]. Shu bilan birga, S. Mutallibov uni shu ko'rinishda o'girar ekan "bu so'z hozir Oltiariq shevasida oyoq ma'nosida qo'llanadi" deb ochiqlama bergan [ДЛТ 1963, III, 131]. Q. Sodiqov o'girmasida bu so'z "son, but" deb berilgan [ДЛТ 2017, 364]. O'zbek shevalarida "but - but, oyoq" ma'nolarida tez-tez urchab turadi (Qashqadaryo vil, Ko'kadal t. Harduri q.). Qirg'iz tilida "**but**" "oyoq" degan ma'noda keng qo'llaniladi.

58. "**buturgak** – pista shaklidagi tikanli bir o'simlik. U kiyim va boshqa narsalarni ilib qoladi" [ДЛТ 1960, I, 461; ДЛТ 2017, 198]. Bu so'z o'zbek shevalarida "**pitiraq**" ko'rinishida uchrab, "qo'ying juniga yopishib qoladigan o'simlikning dumaloq urug'i, qo'ytilkan" ma'nosidadir [ЎХШЛ 1971, 221; Haфaсов 2011, 229]. "Devon"ning turkcha o'girmalarida "fistik shaklida bir diken" (pista ko'rinishidagi tikan turi) deb ochiqlanadi [DLT 2014, 220, 605]. Onado'li turkchasining ayrim shevalarida "**bitiraq** – qir-adirlarda o'suvchi yovvoyi o'tning tashqi tomoni tikkanli urug'i" uchun qo'llaniladi [Derleme Sözlüğü 1993, 671].

59. "**butiq** – otning oyoq terisi shilinib olinib qilingan mesh" [ДЛТ 1960, I, 358]. O'zbek shevalarida "**butaq** – so'yilgan takaning boshi va oyoqlarini (tizzadan pastini) kesib tashlab, puflab terisining shilib olinishi" (barloslarga yaqin Musobozori shevasi)" [Жўраев 1969, 126].

60. "**busmaq** – siqilmoq, zerikmoq" [DLT 2014, 160, 265; ДЛТ 2017, 212]; "**busurmaq** – yurakni siqib yubormoq" [DLT 1963, II, 82]. O'zbek tilidagi "pishmoq (**pişmaq**) – siqilmoq, (ichi) pishmoq, zerikmoq" so'zining ildizi shu so'zlarga borib taqaladi.

61. "**buw** – mog'or, uzoq turib qolish yoki hidlanishdan non yuzida paydo bo'lgan ko'kimtirlik" [DLT 1963, III, 143; DLT 1967, 76]. Bu so'z "Devon" qo'lyozmasida "**buv** – al-xudra" (ko'kimtir) deb keltirilgan [DLT 1985b, 499] bo'lishiga qaramay, uni ko'pchilik izlanuvchilar **boq** ko'rinishida berib kelishadi [DLT 1985a, III, 76; DLT 2005, 194; DLT 2014, 400, 593]. Ularga ko'ra, q (qof) harf belgisi ustiga keyinchalik bitta nuqta qo'shib qo'yilgan bo'lib, bu so'z qof bilan tugaydigan so'zlar sirasida kelgani uchun uni **boq**

deb o'qish kerak bo'ladi [DLT 2014, 400]. Bu so'zni B. Atalay **pow** deb o'qib, asar qo'lyozmasi bo'yicha ish olib borgan R. Kilisli uning bu ko'rinishida yozganiga e'tiroz bildirgan [DLT 1985a, III, 129]. Unga ergashgan S. Mutallibov bu so'zni **buw** ko'rinishida bergan [ДЛТ 1963, III, 143]. Bizningcha, **buw** to'g'riroq bo'lsa kerak. O'zbek shevalarida "**buv** – nonning ustidagi mog'or", "biror narsa tagida qolib, ustida o'zgarishlar bo'lgan non" ma'nolarida uchraydi. Shuningdek, "Devon"ning uyg'urcha o'g'irmasida "**pov** – puv. Uzun turib qolg'onliq yoki buzulg'onliqtin nonning ustida paydo bo'lg'an ko'k" [DLT 2008, III, 178] deb ochiqlanishi ham turkiy tillarda bu so'zning eski turkcha **buw** "buv" bo'lgani to'g'risidagi qarashlarni kuchaytiradi. Aytib o'tish kerak, "Devon"ning qozoqcha o'g'irmasida bu so'z "buv" ozarbayjonchasida "pow" ko'rinishida berilgan [ДЛТ 1998, III, 184; DLT 2006, III, 136].

O'zbek tilining Forish shevasida **bug'ruqmoq** "mog'or-lamoq" (заплесневеть, покрыться гнилью) so'zi uchraydi [ЎХШЛ 1971, 56]. Bunga tayanib "mog'or" manosidagi turkiy so'z eski turkchada va bugungi turkiy tillarda "buv" va "bug'" ko'rinishlarida qo'llanilgan deb ochiqlasa bo'ladi.

62. "**büdik** – o'yin, raqs" [ДЛТ 1960, I, 390]. Bu so'z shu ko'rinishda turkiy tillarda deyarli saqlanmagan. Chamasi, uni o'zbek shevalaridagi "**bädik** – alas (kasalni o'rtaga olib, ashula aytib davolash" (Qarnoq shevasi) so'zi bilan solishtirish kerak bo'ladi. Uni arabcha "badiha" (ichki sezgi, topqirlik. Shu negidagi she'r turi) bilan bog'lash birmuncha qiyin [ЎТИЛ 2006, 135]. Shuningdek, turkiy tillarning qipchoq lahjalarida "bilev" (o'yinga, raqsga tushmoq) fe'li ham bu so'z bilan bog'lansa kerak.

63. "**büjin** – har xil o't o'simligi" [ДЛТ 1960, I, 379]. Bu so'zning o'zbek tilidagi "bujg'un (**bujğun**) – 1) qayrag'ochning bir turi, qattiq tanali daraxt; 2) pista daraxtining meva qilmay, bujmayib qolgan mevasi; 3) o'simliklar tanasining turli qismlarida ko'pincha virus, bakteriya, zamburug', hasharotlar ta'sirida paydo bo'ladigan g'urrallar" so'zi bilan bog'liq yoki bog'liqmasligi aniqlanmagan [ЎТИЛ 2006, 362].

64. "**bük** – 1. chakalakzor (**густой лес**); burchak (arg'ucha)" [ДЛТ 1960, I, 321; ДЛТ 1967, 83; DLT 2014, 113]. Bu so'z o'zbek tili shevalarida "**bük** – chekka, tomon, ovloq yer" ko'rinishida uchraydi [ЭСТЯ 1978, 291; ЎДМ 1961, 422]. Qozoqchada "bük – og'ochlari tig'iz o'sgan yer" [Қалиев 2014, 132], xakaschada esa "pük – o'tloq" ma'nosidadir [Arıkoğlu 2014]. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, qozoqchada bu so'z borligiga qaramay, "Devon"ning

qozoqcha o'girmasida bu so'z uchrashiga e'tibor qaratilmay, "bük – to'qay, og'och o'sgan yer" deb ochiqlash bilan cheklanilgan [ДЛТ 1998, I, 392]. Onado'li turkchasining bir qancha shevalarida "bük – 1) dala-qir va irmoq qirg'oqlaridagi to'qay va tikanli yer; 2) oqarsuv qirg'oqlaridagi unumli ekin dalalari; 3) butazor, chakalakzor va o'rmonlarning eng qalin yeri" va shunga yaqin ma'nolari bor [Derleme Sözlüğü 1993, 814-815].

O'zbek shevalarida shunga birmuncha yaqin keladigan "bük" so'zi uchrab, "havosiz joy, dim", "dim, issiq, nafasni qaytaradigan" degan ma'nolarda qo'llaniladi [Жўраев 1969, 126]. Qarshi shahri yaqinidagi qarluq shevasida so'zlashuvchi Bo'lmas qishlog'i qarluq shevasida büklamaq "dimiqmoq" [Нафасов 2011, 54], Ko'kdala tumanidagi Harduri qishlog'i qipchoq shevasida "bük" (dim; oz havoli yer) degan ma'noda ishlatiladi.

65. "**büküm**: *büküm etük* – xotinlar kiyadigan etik, maxsi (o'g'uzcha). O'g'uzlardan boshqalar mükim, mükün deydilar" [ДЛТ 1960, I, 376; ДЛТ 2014, 170]. O'zbek tilining ochiqklamali so'zligida "**mökki** – shevada xom teridan tikiladigan qo'nji kalta oyoq kiyimi" deb ochiqlangan [ЎТИЛ 2006, 667].

66. "**bükür** – buyrak" ДЛТ 1960, I, 342]. Bu so'z o'zbek shevalarida "**büyir** – biqin, buyrak joylashgan yer" ko'rinishida saqlangan [Мирзаев 2013, 275; Нафасов 2011, 54].

67. "**bürlänmäk** – kurtak chiqarmoq"; *yığaç bürländi* "daraxtlar kurtak chiqardi, novda chiqarsa ham shunday deyiladi" (dal pobegi, pokғыlsya pochkami) [ДЛТ 1963, II, 276; ДЛТ 1967, 85; ДЛТ 2014, 302, 609]. O'zbek shevalarida "**büri**" – "yo'ng'ichqa yaprog'ining quritilgani" (Qarshi sh.) [Нафасов 2011, 56], "yantoq, yo'ng'ichqa yaprog'i" (Ko'kdala t., Harduri q.) ma'nolaridadir. Bu so'z turkiy tillarda quyidagicha ko'rinishlarda uchraydi: qozoqchada "**bür**" – yaproq: 1) G'o'zaning ilk tugunida kurtaklarini o'rab turgan yaproq; 2) O'simliklar va og'och (daraxt) butoqlarining yaproq chiqaruvchi tuguni, qirg'izchada esa bür - "yosh (ilk) yaproqchalar" [Юдахин 1985, 168], xakaschada **pür** - "yaproq" [Домажаков 1948, 112; Arıkoğlu 2015]. Onado'li turkchasining ayrim shevalarida "**bür** – kurtak" ma'nosidadir [Derleme Sözlüğü 1993, 824]. Qrim tatarchasida "**bürlenme** – o'simliklarning ilk bahorda yasharishi, kurtaklanishi" deb ishlatiladi [Кırım Tatar Sözlüğü 2017, 101].

Shu o'rinda aytib o'tish kerak, o'zbek tilining ochiqklamali so'zligida "**bur** – meva, hosil, barg, ozuqabop" ma'nosidagi forscha so'z deb ochiqlangan [ЎТИЛ 2006, 374-375]. Biroq turkiy tillarning ko'pchiligida, Oltoy va Sibir turklarida bu so'zning borligini ko'zdan

68. "**bütä** – ko'p, mo'l" [ДЛТ1963, III, 236]. O'zbek tilining o'g'uz shevasida "**bütäv** – bo'linmagan, bir butun (narsa)" [ЎХШЛ 1971, 58] so'zini ushbu so'z bilan bitta negizdan deb qarasa bo'ladi.

69. "**bütti**: *baş bütti* – yara tuzaldi" [DLT 1963, II, 339]. O'zbek tilining izohli lug'atida "**bitmāk** – et unib, birikib tuzalmoq, to'lishmoq yoki bekilmoq" deb ochiqlanadi [ЎТИЛ 2006, 284]. Ayrim o'zbek shevalarida "**bitmāk** – tuzalmoq" o'laroq ishlatiladi (Ko'kdala t., Harduri q.). O'rnak keltiradigan bo'lsak: kesilgan yaram bitib ketdi (tuzaldi).

70. "**büşkäl** – lochira, yupqa non. Xoqoniyaliklar so'zi [ДЛТ 1960, I, 445]. O'zbek tilining O'sh shevasida bu so'z "pöşkäl – nonning bir turi" ma'nosida ishlatiladi [ЎДМ 1961, 426].

To'xtam

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ati-t-turk" asarida uchraydigan so'zlarning ko'pchiligi oradan deyarli ming yil o'tgan bo'lishiga qaramasdan, biror o'zgarishga uchramasdan, bugungacha yetib kelgan. To'g'ri, ayrim so'zlar kundalik turmushda ishlatilmasligi, yo bo'lmasa, turkiylarning ko'pchiligi yangi o'lkalarga borib o'rnashishi so'nggida bu tillarga ayrim so'zlar o'rniga yot so'zlar kirib kelgani ko'zga tashlanadi. Shunday bo'lishiga qaramay, "Devon"da keltirilgan bir necha minglab so'zlar bugungi kunda ham keng qo'llanilayotgani ko'zlarni quvontiradi. Ayniqsa, o'zbek tili deyarli ming yildan beri turli tillarda so'zlashuvchi el-uluslar bilan qo'shni yoki aralash yashab, ularning tillaridan ko'plab so'zlar o'zlashtirganiga qaramay, "Devon"dagi so'zlarni eng ko'p saqlagan turkiy tillardan biri o'laroq bilinadi. Buni tilimizda uchraydigan tub turkiy so'zlarning ham o'zbek adabiy tilida, ham uning shevalarida qo'llaniladigan yuzlab o'rnaklar ko'rsatib turibdi. Mahmud Koshg'ariy asarida keltirilgan birgina "b" undoshi bilan boshlanuvchi yuzlab so'zlar ming yil oldin qanday bo'lsa, shunday ko'rinishda saqlanib qolganini "Devon"ning o'g'irmalaridan ko'rib turibmiz.

Biz ushbu kichik izlanishimizda ushbu Koshg'ariy so'zligida uchrasa-da, eski ko'rinishida, yo bo'lmasa, yaqin ko'rinishda saqlangan so'zlarni "b" undoshi bilan boshlangan 70 ta so'z o'rnagida qarab chiqdik. Kelgusidagi izlanishlar ushbu undosh bilan boshlanuvchi bunday so'zlarning soni yanada ko'proq bo'lganiga aniqlik kiritadi, deb o'ylaymiz.

Adabiyotlar

- Arıkoğlu, E. 2005. *Örnekli Hakasça – Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Derleme Sözlüğü, 1993. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. II B. 2. Baskı. Ankara: AÜ Basımevi.
- Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*. 1941. Çev. B. Atalay. Cilt III. Ankara.
- Divanü Lügat-it-Türk Tıpkıbasımı "Faksimile"*. B. Atalay 1941. Ankara.
- Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*. 1943. Çev. B. Atalay. Cilt IV. Ankara.
- Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*. 1985a. Çev. B. Atalay. Cilt I-IV. TDK yayınları: 521-524. Ankara.
- Divanü Lügat-it-Türk*. (Tıpkıbasım). 1990. Kültür Bakanhğı Yayınlan, Ankara.
- Жўраев, Б. 1969. *Юқори Қашқадарё ўзбек шевалари*. Тошкент: Фан.
- Кошғарий, М. 1960. *Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк)*. Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. 1 том. Тошкент: Фан.
- Кошғарий, М. 1963. *Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк)*. Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. 2 том. Тошкент: Фан.
- Кошғарий, Маҳмуд. *Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк)*. Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. 3 том. Тошкент: Фан.
- Девону луғотит турк*. 1967. Индекс-луғат. Ғ. Абдурахмонов ва С. Муталлибов иштироки ва таҳрири остида. Тошкент: Фан.
- Кашгари, М. 2005. *Дивану лугат ат-тюрк [Текст]*. М. Кашгари; пер., предисл. З.- А. М. Ауэзовой. Алматы: Дайк-Пресс.
- Махмуд ал-Кашгари 2010. *Диван лугат ат-турк (Свод тюркских слов)*. В 3-х томах. Т. 1. Пер. с араб. А.Р. Рустамова под ред. И. В. Кормушина [Текст]. Махмуд ал-Кашгари. Москва.
- Кошғарий, Маҳмуд. 2016. *Девону-луғати-т-турк (Туркий сўзлар девони)*. Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. Нашрга тайёрл. Ҳ. Болтабоев, Б. Исабеков. Масъул муҳаррир.: Ҳ. Дадабоев. Тошкент, MUMTOZ SO'Z.
- Кошғарий, Маҳмуд. 2017. *Девону-луғати-т-турк (Туркий сўзлар девони)*. Нашрга тайёрловчи Қ. Содиқов. Тошкент: Ғ. Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи.
- Kaşgarlı Mahmud. 2005. *Divānū Lugatī't-Türk*. Çeviri, Uyarlama, Düzenleme Seçkin Erdi, Serap Tugba Yurteser. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Mahmud Kaşğari. *Divanü lüğat-it-türk*. I cild. 2006. Тәрсүмә едән вә нәсрә hazırlayan: R. Əskər. Bakı: Ozan.
- Mahmud Kaşğari. *Divanü lüğat-it-türk*. II cild. 2006. Тәрсүмә едән вә нәсрә hazırlayan: R. Əskər. Bakı: Ozan.
- Mahmud Kaşğari. *Divanü lüğat-it-türk*. III cild. 2006. Тәрсүмә едән вә нәсрә hazırlayan: R. Əskər. Bakı: Ozan.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divānū Lugatī't-Türk*. 2014. Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun Ziyat Akkoynlu. Ankara, TDK.
- Марқаев, К. 2021. *Ўзбек этнонимлари*. Қарши: Intellekt.
- Мирзаев, Т. 2013. *Ҳоди Зариф сўхбатлари*. Тошкент.

- Иброҳимов, Б. 1967. Ўзбек тилининг изоҳли Андижон шеvasи. Тошкент: Фан.
- Керейтов, Р.Х., 2009. Ногайцы. Особенности этнической истории и бытовой культуры. Ставропол: Сервисшкола.
- Киргизско-русский словарь*, 1985. Составитель К.К. Юдахин. Книга 1. А – К. Фрунзе.
- Нафасов, Т. 2009. *Қашқадарё қишлоқномаси*. Тошкент: Муҳаррир.
- Нафасов, Т. 2011. *Қашқадарё ўзбек халқ сўзлари луғати*. Тошкент: Муҳаррир.
- Нематов, Ҳ., Расулов, Р. 1995. *Ўзбек тили систем лексикологияси асослари (Олий ўқув юрти талабалари учун қўлланма)*. Тошкент: Ўқитувчи.
- Ойноткинова, Н. Р., Миндибекова, В. В., Юша Ж. М. 2018. *Миф и ритуал тюркских народов Южной Сибири (алтайцев, хакасов, тувинцев)*. Астана: Ғылым баспасы.
- Осмоналиев, Б. 1972. "Об отражении лексики киргизского языка в словаре Махмуда Кашгари "Дивану лугат-ит-тюрк". Советская тюркология 1: 97-99.
- Санжеев, Г.Д., Орловская, М.Н., Шевернина, З.В. 2015. Этимологический словарь монгольских языков: в 3 т. Институт востоковедения РАН. Гл. ред. Г.Д. Санжеев, ред. Л.Р. Концевич, В.И. Рассадин, Я.Д. Леман. Москва: ИВ РАН.
- Tog'aev, T. 2019. "Turkiy yozma yodgorliklar tilidagi so'zlarning o'zbek shevalarida qo'llanishi" *Oltin bitiglar – Golden scripts*, 3: 107-127. Toshkent.
- Тўйчибоев, Б., Қашқирли, Қ. 2012. *Зоминнинг тил қомуси*. Тошкент: Академнашр.
- Тўрсынова, М.А., Бидола П. 2016. "Түркі тілдері лексикасын салыстыра зерттеу тәжірибесінен". Ұлы Дала» I-ші гуманитарлық ғылыми форумының материалдары – Материалы I форума гуманитарных наук «Великая Степь», 319-327. Астана: Международная Тюркская Академия.
- Қазақша – орысша сөздік / <https://sozdik.kz>.
- Қалиев, Б. 2014. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі*. Алматы.
- Polathı Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü*. 2017. Hazırlayanlar D. Evirgen, C. Evirgen. Ankara.
- Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву "Б"*. 1978. В. Севортян. Москва: Наука.
- Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву "Қ"*. 2000. Авт. сл. статей Л. С. Левицкая, А. В. Дыбо, В. И. Рассадин. Москва: Наука .
- Ўзбек диалектологиясидан материаллар*. 1961. В. В. Решетов таҳрири остида. Тошкент: ЎзССР ФА нашриёти.
- Ўзбек тилининг изоҳли луғати*. 5 жилдлик, А – Д. 2006. А. Мадвалиев таҳрири остида. Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси".

Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик, Шукрона – Ҳ. А. Мадвалиев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”.

Ўзбек халқ шевалари луғати. 1971. Масъул муҳаррир Ш.Ш. Шоабдурахмонов. Тошкент: Фан.

Preservation of some words in Uzbek dialects in Mahmud Kashgari's work «Dīwān Lughāt al-Turk» (in the example of words beginning with the consonant «b»)

Gaybulla Babayarov¹

Abstrakt

In the article, in the Uzbek language and dialects, several dozen words beginning with the consonant «b» recorded in Mahmud Kashgari's «Dīwān Lughāt al-Turk» (Dictionary of Turkic words) the rest will be discussed. In particular, about 70 words beginning with the consonant «b» found in «Dīwān» were not sufficiently explained in the Uzbek translations of the work, and it was emphasized that they were preserved in the Uzbek literary language and dialects in almost the same form as the old Turkic, it is given. In addition, it is intended to clarify the controversies related to the reading and interpretation of some old Turkic words.

Key words: *Uzbek, Mahmud Kashgari, constant “b”, Turkic languages, Old Turkic, original Turkic, dialects.*

References

- Arıkoğlu, E. 2005. *Örnekli Hakaşça – Türkçe Sözlük*. Ankara.
Derleme Sözlüğü, 1993. *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. II B. 2. Baskı. Ankara: AÜ Basımevi.
Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi. 1941. Çev. B. Atalay. Cilt III. Ankara.
Divanü Lugat-it-Türk Tıpkıbasımı “Faksimile”. B. Atalay 1941. Ankara.

¹ G'aybulla B. Babayarov – Doctor of History, professor, Academy of Sciences of Uzbekistan National Center of Archaeology.

E-mail: gaybullah@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3456-3410

For citation: Boboyorov, G'. B. 2024. Preservation of some words in Uzbek dialects in Mahmud Kashgari's work “Dīwān Lughāt al-Turk” (In the example of words beginning with the consonant “b”). *Golden Scripts* 2: 136 – 158.

Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi. 1943. Çev. B. Atalay. Cilt IV. Ankara.

Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi. 1985a. Çev. B. Atalay. Cilt I-IV. TDK yayınları: 521-524. Ankara.

Divanü Lügat-it-Türk. (Tıpkıbasım). 1990. Kültür Bakanhğı Yayınlan, Ankara.

Jo'raev, B. 1969. *Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari.* Toshkent: Fan.

Koshg'ariy, M. 1960. *Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit turk).* Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S. M. Mutallibov. 1 tom. Toshkent: Fan.

Koshg'ariy, M. 1963. *Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit turk).* Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S. M. Mutallibov. 2 tom. Toshkent: Fan.

Koshg'ariy, Mahmud. *Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit turk).* Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S. M. Mutallibov. 3 tom. Toshkent: Fan.

Devonu lug'otit turk. 1967. Indeks-lug'at. G. Abdurahmonov va S. Mutallibov ishtiroki va tahriri ostida. Toshkent: Fan.

Kashgari, M. 2005. *Divanu lugat at-tyurk [Tekst].* M. Kashgari; per., predisl. Z.- A. M. Auezovoy. Алматы: Dayk-Pressc.

Maxmud al-Kashgari 2010. *Divan lugat at-turk (Svod tyurkskix slov).* V 3-x tomax. T. 1. Per. s arab. A.R. Rustamova pod red. I. V. Kormushina [Tekst]. Maxmud al-Kashgari. Moskva.

Koshg'ariy, Mahmud. 2016. *Devonu-lug'ati-t-turk (Turkiy so'zlar devoni).* Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S. M. Mutallibov. Nashrga tayyorl. H. Boltaboev, B. Isabekov. Mas'ul muharrir.: H. Dadaboev. Toshkent, MUMTOZ SO'Z.

Koshg'ariy, Mahmud. 2017. *Devonu-lug'ati-t-turk (Turkiy so'zlar devoni).* Nashrga tayyorlovchi Q. Sodiqov. Toshkent: G. G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

Kaşgarlı Mahmud. 2005. *Divänü Lügati't-Türk.* Çeviri, Uyarlama, Düzenleme Seçkin Erdi, Serap Tugba Yurteser. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

Mahmud Kaşğari. *Divanü lüğat-it-türk.* I cild. 2006. Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: R. Əskər. Bakı: Ozan.

Mahmud Kaşğari. *Divanü lüğat-it-türk.* II cild. 2006. Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: R. Əskər. Bakı: Ozan.

Mahmud Kaşğari. *Divanü lüğat-it-türk.* III cild. 2006. Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: R. Əskər. Bakı: Ozan.

Kaşgarlı Mahmud. *Divänü Lügati't-Türk.* 2014. Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun Ziyat Akkoyunlu. Ankara, TDK.

Marqaev, K. 2021. *O'zbek etnonimlari.* Qarshi: Intellekt.

Mirzaev, T. 2013. *Hodi Zarif suhbatlari.* Toshkent.

Ibrohimov, B. 1967. *O'zbek tilining izohli Andijon shevasi.* Toshkent: Fan.

Kereytov, R.X., 2009. *Nogaysi. Osobennosti etnicheskoy istorii i bytovoy kulturi.* Stavropol: Servisshkola.

Kirgizsko-russkiy slovar, 1985. Sostavitel K.K. Yudaxin. Kniga 1. A – K. Frunze.

Nafasov, T. 2009. *Qashqadaryo qishloqnomasi.* Toshkent: Muharrir.

Nafasov, T. 2011. *Qashqadaryo o'zbek xalq so'zlari lug'ati.* Toshkent:

Muharrir.

- Nematov, H., Rasulov, R. 1995. *O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari (Oliy o'quv yurti talabalari uchun qo'llanma)*. Toshkent: O'qituvchi.
- Oynotkinova, N. R., Mindibekova, V. V., Yusha J. M. 2018. *Mifi ritual tyurkskix narodov Yujnoy Sibiri (altaysev, xakasov, tuvinsev)*. Astana: G'ilyim baspasi.
- Osmonaliev, B. 1972. "Ob otrajenii leksiki kirgizskogo yazyka v slovare Maxmuda Kashgari "Divanu lugat-it-tyurk". *Sovetskaya tyurkologiya* 1: 97-99.
- Sanjeev, G.D., Orlovskaya, M.N., Shevernina, Z.V. 2015. *Etimologicheskij slovar mongolskix yazikov: v 3 t.* Institut vostokovedeniya RAN. Gl. red. G.D. Sanjeev, red. L.R. Konsevich, V.I. Rassadin, Ya.D. Leman. Moskva: IV RAN.
- Tog'ae, T. 2019. "Turkiy yozma yodgorliklar tilidagi so'zlarning o'zbek shevalarida qo'llanishi" *Oltin bitiglar – Golden scripts*, 3: 107-127. Toshkent.
- To'ychiboev, B., Qashqirli, Q. 2012. *Zominning til qomusi*. Toshkent: Akademnashr.
- Tyrsinova, M.A., Bidola P. 2016. "Tyрки tilderi leksikasini salıstıyga zertteu tıjiribesinen". *Ұлы Dala» I-shi gumanitarlıq g'ilyimi forumınyń materialdari – Materiali I foruma gumanitarnix nauk «Velikaya Step»*, 319-327. Astana: Mejdunarodnaya Tyurkskaya Akademiya.
- Qazaqsha – oғыssha sözdik / <https://sozdik.kz>.
- Qaliev, B. 2014. *Qazaq tiliniń tysindirme sözdigi*. Almaty.
- Polatlı Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü*. 2017. Hazırlayanlar D. Evirgen, C. Evirgen. Ankara.
- Etimologicheskij slovar tyurkskix yazikov: Obshetyurkskie i mejtyurkskie osnovi na bukvu "B"*. 1978. V. Sevortyan. Moskva: Nauka.
- Etimologicheskij slovar tyurkskix yazikov: Obşetyurkskie i mejtyurkskie osnovi na bukvu "Q"*. 2000. Avt. sl. statey L. S. Leviskaya, A. V. Dybo, V. I. Rassadin. Moskva: Nauka.
- O'zbek dialektologiyasidan materiallar*. 1961. V. V. Reshetov tahriri ostida. Toshkent: O'zSSR FA nashriyoti.
- O'zbek tilining izohli lug'ati*. 5 jildlik, A – D. 2006. A. Madvaliev tahriri ostida. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi".
- O'zbek tilining izohli lug'ati*. 5 jildlik, Shukrona – H. A. Madvaliev tahriri ostida. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi".
- O'zbek xalq shevalari lug'ati*. 1971. Mas'ul muharrir Sh.Sh. Shoabdurahmonov. Toshkent: Fan.